

Bokor Ágnes: Szegénység a mai Magyarországon

A múltkorában egy glosszát¹ olvasva ütköztem meg, s kaptam fel a fejem az alábbiakon: a hivatalos statisztikai adatok szerint Magyarországon az átlagkereset 6958 forint, az egy személyre jutó havi kereset pedig 3479 forint, a kétkeresős és kétgyermekes családot alapul véve. S ezen „átlag”-család egy személyre jutó keresete havonta csupán 589 forinttal több, mint a hivatalosan számított társadalmi minimum, és mindössze 1129 forinttal haladja meg a létminimumot!

Megnyugodtam. Önös szempontokat figyelembe véve azonnal megállapítottam: keresetem „átlag fölötti”, s pillanatnyilag nem fenyegetnek a létminimum alatti létezés filières gondjai. Aztán tünődni kezdtem: vajon e létminimum alatt élők lennének a – sokáig tagadott, de legalábbis elhallgatott² – szegények, disztíngváltabban fogalmazva a hátrányos társadalmi helyzetűek? Ez adott lökést ahhoz, hogy kezembe vegyem Bokor Ágnes könyvét – mellyel már eddig is kacérkodtam. E könyv elolvasásához nem kell sem szociológusnak, sem szociálpolitikusnak lenni, csupán olyan – a mai magyar társadalom problémáira – érzékeny állampolgárnak, akinek látószögéből nem esnek ki a társadalmi hierarchia alsóbb rétegeiben elhelyezkedők, a perifériára szorulóknak sem.

Dicséretes, hogy a valóságnak e nagyon is kitapintható szelete az utóbbi időben ekkora publicitást kapott. Bokor Ágnes munkájának megjelentetése ugyanis tudatos könyvkiadói koncepciót tükröz. A „Szegénység a mai Magyarországon” – a szerzők különbözősége ellenére – mintegy folytatása az 1986-ban kiadott „Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből”³ munkának. E két könyv kétségtelenül teljes képet ad a magyarországi szegénységről, a szegénység kialakulásáról, fejlődéséről, jövőjéről, valamint társadalom- és szociálpolitikai megítéléséről.

Bokor Ágnes *kiindulópontja* az, hogy a klasszikus, a totális nincstelenséggel, éhezéssel, nyomornegyedekkel, kilakoltatással, magas gyermekhalandósággal jellemezhető szegénység a felszabadulást követő negyven év

alatt szinte teljesen megszűnt, csak mint elszigetelt jelenség áll elő néhol.⁴ Helyébe egy újfajta, tartalmában és okaiban lényegesen eltérő szegénység lépett. A szerző ugyanakkor megállapítja, hogy a szegénységet mint társadalmi jelenséget csak *objektív, többdimenziós, strukturális* megközelítéssel magyarázhatja adekvát módon a szociológia.

A jelenség leírása először is a fogalmak körüljárását, sőt pontos tisztázását igényli. Így a szegénységnek az ipari társadalmakban megjelenő és dominánssá váló formájára a *depriváció* kifejezést alkalmazza. (No lám csak, egy új fogalom⁵, melyet szótárunkba fel kell venni!) „A deprivációt a szegénység korábbi formájától éppen az különbözteti meg, hogy ebben már nem az alapvető javaktól való megfosztottság dominál”, hiszen a fejlettség már eléri azt a szintet, amelyen lehetővé válik a hierarchikus strukturában minden szempontból alul levők elemi szükségleteinek kielégítése. „Egyező vonás viszont az, hogy az elsődleges szükségleteket kielégítőknél túli anyagi javak, illetve a szimbolikus javak hozzáférhetetlensége továbbra is fennáll.”⁶

Az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 15 000 ember kérdőíves felmérését végezték el a Társadalomtudományi Intézetben folyó

¹ Vasárnapi Hírek 1988. okt. 30-i számában: Vértés Csaba: Bérek és követelések.

² „A szegénység létéről a hatvanas-hetvenes években lényegében csak a szociográfia és a szociofilm tudósított.” Bokor Á. i. m. 43. old.

³ Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

⁴ Ez a kiindulópont összhangban áll Ferge Zsuzsa említett tanulmányával „A tömeges, a népesség felére vagy annál nagyobb hányadára kiterjedő, a létfenntartáshoz közeli vagy az alatti szintet jelentő tömeges szociális szegénység Magyarországon megszűnt.” Ferge Zs. i. m. 61. old.

⁵ Az 1986-os kiadású Idegen Szavak és Kifejezések Szótára a deprivációt még csak mint vallási kifejezést ismerteti. Eszerint a depriváció lelkeszek megfosztása javadalmuktól.

⁶ Bokor Á. i. m. 33. old.

kutatás résztvevői. Bokor Ágnes könyve e vizsgálat eredményeit összegzi. A minta alapján *az emberek 11%-a deprivált, 20%-a pedig deprivációval veszélyeztetett.* A szerző depriválnak tekintette azt, akinél az egyenlőtlenségi mutatók (munka, érdekérvényesítés, lakóhely, lakás, anyagi életkörülmények, életstílus, egészségi állapot), közül legalább négy jelzett súlyosan hátrányos helyzetet, és veszélyeztetettnek azt, akinél két vagy három mutató utalt erre. *A könyv négy kérdésre keres választ.* 1. Vannak-e szegények ma Magyarországon? 2. Ki azok? 3. Milyen értelemben nevezhetők szegényeknek? 4. Miért éppen azok a szegények, akik; illetve miért van szegénység?

A kutatások egyértelműen bebizonyították, hogy a depriváció a népesség nagy csoportját érinti. Minimálisan másfél milliő embert, de ha a veszélyeztetetteket is hozzászámítjuk, akkor a lakosság 30% ide sorolható.⁷ A kutatás valamennyi vizsgált vonatkozásban kimutatta a depriváltak súlyos hátrányait, ezen túlmenően pedig megállapította, hogy a depriváltak és a nem depriváltak között elhelyezkedő veszélyeztetettek az előbbi kategóriához állnak közelebb. De annyiban eltérnek tőlük, hogy kivételes erőfeszítéseket tesznek társadalmi helyzetük megjavítása érdekében, melyet kiemelkedően sok munkával és fokozott konformitással próbálnak elérni.

A könyv érdeme, hogy következetesen leszámol a szegénységről alkotott téveszméket, s ezzel a korábbi elméletek kritikáját is nyújtja egyben. Így bizonyítja be, hogy:

– a szegénység nem vezethető vissza személyes okokra, nem tekinthető a múlt „átkos örökségének”, hanem csakis a társadalmi struktúrából származtatható és magyarázható;

– az alacsony jövedelem távolról sem azonos a depriváltsággal (mint azt a hatvanas évekig vélték), mert nem az anyagi javakban való szűkölködés az oka az átlagos társadalmi életstílus követhetlenségének. Kimutatható ugyanis, hogy bár a deprivált családok 43%-a alacsony jövedelmű, az alacsony jövedelmű családoknak csupán kb. harmada (36%-a) deprivált;

– a demográfiai tényezők közül ellentétben a közfelfogással nem a sokgyermekes

családi állapot deprivál elsősorban, hanem az idős kor és a magányosság együtt hajlamosít rá. Az öregeknek ugyanis hétszer nagyobb esélyük van a depriválódásra;

– a köztudatban hátrányos helyzetűeknek tartott sokgyerekesek kétségtelenül gyakrabban depriválódnak, de a kettőnél több kiskorú gyermek jelenléte a családban inkább alacsonyjövedelműséget indukál, mintsem depriváltságot;

– a depriváltság megjelenésének valószínűsége fordítottan arányos a lakóhely lélekszámával. Míg Budapesten csupán 4%, vidéken már 14% a depriváltak aránya;

– az ideg-, elme-, szívbetegségek korántsem a jó társadalmi helyzetben levők betegségei, mert pl. az agy betegségei 4,4-szer, a keringési rendszer betegségei 3,6-szor gyakrabban fordulnak elő a depriváltaknál.

A szerző mindezekben túl az alábbi fontos következtetésekre jut: 1. Nem általában az idősek és nem általában a falusiak depriváltak, hanem a *falusi öregek*. Ennek oka a kis-településeket diszpreferáló nemzeti jövedelemelosztás, illetve a mezőgazdaságot és a parasztságot szorító gazdaság- és társadalompolitika. 2. Mindenkinek, aki nem végezte el a nyolc általánost, jóval nagyobb az esélye a depriválódásra, ugyanakkor a csupán *négy osztályt végzeteknek* semmi esélyük sincs arra, hogy a nem depriváltak kategóriájába sorolódjanak. A legalább érettségizettek viszont 100%-os eséllyel kerülnek el a deprivációt. 3. A depriváltak nemcsak alacsony szakképzettséggel rendelkeznek, hanem alacsonyabb presztizsű foglalkozásokat betöltő *betanított munkások*. Jövedelmük mind az első, mind a második gazdaságban kevesebb a nem depriváltakénál.

4. *A második gazdaságban végzett munka teszi lehetővé, hogy a veszélyeztetettek ne kerüljenek a depriváltak közé.* 5. A hagyományos rétegződési modellben a depriváltak nem depriváltak egyenlőtlenségét az jelzi, hogy az előbbieket *két legnagyobb kategóriája a nyugdíjas betanított munkás (28%) és az eltartott (32%).* Az utóbbiak között viszont az aktív munkások száma 27%, a szellemi dolgozóké pedig 26%.

6. A munkamegosztás magyar rétegződését vizsgálva megállapítható, hogy a betanított munkások esélye hétszer, a mezőgazdasági munkásoké tizenkétszer, a segédmunkás inaktív fizikai rétegé huszonegyszer, a parasztoké harmincegyszer (!) na-

⁷ Ez a megállapítás fedi a korábbi kutatások eredményeit, illetve feltevéseit „A népesség 10–30% közötti aránya... súlyos megélhetési

gyobb a depriváltak közé kerülésre, vagyis *a depriváció a munkamegosztási hierarchia alsó felében jelenik meg.* 7. A munkamegosztásban elfoglalt hely szembeszökően mutatja, hogy *a depriváció erősen rétegspecifikus jelenség.* Vagyis a tizenkét státuscsoport felében nem is szerepel. Először a középső csoportban tűnik fel. Tipikus rétegei: a szegény parasztság (53%), a városi szegények (21%), a falusi szegények (15%). Ok teszik ki az összes depriváltak 89%-át, szemben a nem depriváltak 7%-ával!

A kutatás mindössze egyetlen korábbi feltevélezt nem igazolt, nevezetesen, hogy a depriváltak sajátos *értékszerkezettel* bírnak. Annyi azonban megállapítható, hogy náluk nem érvényes a szubkultúra-elmélet azon tétele, mely szerint a szegények értékrendje eltér a többségtől, mivel a nem depriváltak legfontosabb értékeit ők is elfogadják. Ha egyáltalán különbözik a depriváltak értékrendje a jelenleg általánosan elfogadottól, az inkább a korábbi értékrend maradványaként értelmezhető.

A szegénység legkézzelfoghatóbb megnyilvánulásai az *életstílus* kapcsán érzékelhetők. A teljesség igénye nélkül néhány kirívó jellemzőt felsorolva:

– a depriváltak mindössze 1%-a él panelházban, többségük vályogházban lakik;

– a deprivált családok 6%-ában nincs villany, a komfortelemek csak kivételképpen vannak náluk, míg a nem depriváltak körében épp a hiányuk a különleges;

– rádió a deprivált családok 91%-ában, televízió csupán 60%-ában van;

– 11 fajta berendezési tárgy, 10 féle háztartási gép, 11 fajta kulturális eszköz és 2 féle jármű közül összesen kettő (függöny és rádió) akadt, amellyel kapcsolatban nem merült fel a depriváltak súlyos hátránya;

– a nem otthon folytatott szabadidős tevékenységek közül a templomba járás szerepel a leggyakrabban;

– a depriváltak társas kapcsolatai lazábbak, kevesebb fajta és csekélyebb intenzitású kapcsolat jellemzi őket (pl. 63%-uknak nincs barátja, a szomszédokhoz való ragaszkodás a legerősebb náluk.)

A könyv másik nagy erénye, hogy a szegénységnek mint jelenségnek a leírásán túl feltárja a depriválódás dinamikus folyamatait is. Nevezetesen nagy nyomatékkal emlegeti az inter- és intragenerációs mobilitást, mivel a depriváltak és a nem depriváltak

származásának és társadalmi mobilitásának különbségeiben gondolja megtalálni a depriváltak jelenlegi helyzetének kulcsát és a fent említett eltérésben véli megragadni a szegénység deprivációvá alakulásának folyamatát.

A depriváltak származásának vizsgálatánál feltűnik, hogy 62%-uk apja paraszt volt. A származás és életkor együttes vizsgálata pedig azt jelezte, hogy épp a középkorúak (40 évesek) esélyei a legkisebbek a deprivált kategóriába kerülésre. Ugyanis ez az a korcsoport, amely *a felszabadulást követő* nagy társadalmi átrétegződés idején a legelőnyösebb életkorú volt. Ebből pedig az következik, hogy a fenti *időszak mobilitási folyamataiból kimaradó, kedvezőtlen (paraszti) származásúak, illetve ezek gyermekei – depriváltak ma.* Míg ugyanis a nem depriváltakat a fejlődés által gerjesztett strukturális mobilitás az előző generációhoz képest felfelé vitte, addig a depriváltakat összegységükben a helyükön hagyta, mivel kb. egyformán alakult a lefelé és felfelé elmozdulók száma.

Ami viszont az intragenerációs mobilitást illeti, megállapítható, hogy a társadalmi pozíció az első munkába lépéskor és jelenleg a depriváltaknál gyakran eltér, vagyis ők a mobilabbak. *A nem depriváltak számára már a pályakezdetkor, a depriváltak számára viszont csak a pályafutás során nyílt meg a mobilitás útja.* Mindezt mégsem lehet pozitív jelenségként értékelni, mert a felfelé mobilok aránya kb. azonos a lefelé mobilokéval, viszont jóval magasabb a depriváltaknál. Ennek fő oka a nők eltartott pozícióba kerülése.

Az *intergenerációs mobilitás* lehetséges alternatívája a deprivált személyeknél az volt, hogy a paraszt és betanított munkás apák gyermekeiből segédmunkások lettek a leggyakrabban, a segéd- és szakmunkás apák gyermekeiből pedig parasztok, illetve betanított munkások. Így az alsó pozíciók valamelyikében való megmaradás vagy a szomszédos alsó kategóriába történő átlépés a mobilitás jellemző iránya a depriváltaknál, szemben a nem depriváltak tipikus többlépcsős mobilitásával. Az *intragenerációs mobilitással* kapcsolatban leszögehető: a felfelé ívelés útja a parasztból betanított munkássá válás (de nem az iskolázottság növekedése révén), a lefelé történő elmozdulás végpontja viszont az eltartott kategóriába kerülés.

Bokor Ágnes az általa vizsgált társadalmi jelenséget – mint láttuk – alapvetően strukturális okokra vezeti vissza. S a jelenség jövőjét illetően az alábbi konklúziót vonja le: „Az ötvenes és részben a hatvanas években nemcsak nálunk, hanem a sokkal fejlettebb országokban is élt a szegénység megszűnésének illúziója. Nálunk ezt a fejlődésbe, ott a fejlettségbe vetett nit táplálta. Aztán itt is, ott is fel kellett ismerni, hogy a hierarchikusan tagolt társadalmakban az alul levők mindig szegények, illetve depriváltak

a többiekhez képest. Bármilyen sokat is költsön egy ország szociálpolitikára, bármilyen széles hatókörű legyen is az, a szegénységet nem lehet szociálpolitikával megszüntetni, csak enyhíteni.”⁸ A könyv figyelemre méltó a szerző parainéze pedig megzívlelendő.

dr. Langó Katalin

⁸ nehézségekkel küzd.” Ferge Zs. i. m. 61. old.
Bokor A. i. m. 266–267. old.

Korinek László: Rejtett bűnözés

A bűncselekmények száma Magyarországon a hetvenes évek közepétől emelkedik. Ekkor gyorsultak fel a kriminológiai kutatások, ekkor kezdték vizsgálni azokat a bűneseteket is, amelyek okairól a nyomozóhatóságoknak nem sikerült tudomást szerezniük. 1982-ben Baranya megye felmérést készített a latens bűnözésről.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Korinek László művének közreadásával az említett vállalkozás, felmérés eredményeit akarja közkinccsé tenni. Bevezetőjében a szerző a rejtett bűnözés fontosságát és annak a szocialista szakirodalomban való megjelenését taglalja.

A kriminológia a rejtett bűnözést károsnak ítéli. Értékelését a következők támasztják alá. 1. Szabályozatlan társadalmi ellenintézkedések nélkül alakul. 2. Különböző aránytalanságok, anyagi-erkölcsi károk forrása, mely ellen lehetetlen harcolni az okok felderíthetlensége miatt. 3. A bűncselekmény elkövetőiben az okok kifürkészhetlensége erősíti a készletet a bűn elkövetésére. 4. A társadalom se anyagi, se erkölcsi kártérítésre nem számíthat. 5. Rombolja az állampolgárok igazságérzetét, sérti erkölcsi és jogtudatát. 6. A hatóságok tehetetlenségét „látván”, a lakosság együttműködési készsége csökken. 7. Mindenféle tudományos megállapítás, amely a bűnügyi statisztika által feltételezett valóságra épít, objektíve: hamis.

A második fejezet általános tudományelméleti áttekintést tartalmaz. Itt kaphat képet az olvasó a látens bűnözés kutatásának elsődleges és másodlagos módszereiről. A kérdéses, a résztvevő megfigyelés és a kísérlet például a primer módszerek közé tar-

toznak. Ez utóbbi meghatározásánál Korinek at összehasonlítást tartja a legdöntőbb elemnek. Mikor is a kutatóknak eljártsszák a feltételezett bűnesetet, és azok szemmel tarthatják „a tette vonatkozó látens arányt”.

A résztvevő megfigyelés lehet nyílt, illetve rejtett. Nyílt, ha a szereplők tudják mi a feladatuk, rejtett, ha nem. E két módszer számos hiba forrása, a harmadik, a kérdéses vezet a legtárgyilagosabb megismeréshez. Ki lehet faggatni a feltételezett tettest, az áldozatot, az informátort, ám ez a módszer is hordoz problémákat (lásd az anonimitás kérdését, az emlékezet kihagyásait stb.). A szerző másodlagos adatforrásként emlegeti az akták elemzését.

A következő rész bemutatja a Baranya megyei vizsgálatot, melynek célja a felderített jogsértések arányának feltérképezése, valamint a lakosság biztonságérzetének és a bűnüldöző, igazságügyi szervekről alkotott véleményének megismerése. A kutatás egyébként Baranya megye és Pécs felnőtt lakosságának 1%-át célozta meg. A felmérés 3600 kérdőív kiküldésével kezdődött és 3448 adatlap feldolgozásával folytatódott. A vizsgálat irányát pedig az alábbi két kérdés köré csoportosítható problémák szabták meg. 1. Mekkora a megkérdezettek szubjektív és objektív leterheltsége? 2. Milyen feltételei és sajátosságai vannak a lakosság feljelenési magatartásának?

A könyv ötödik fejezete dolgozza fel a vizsgálat eredményeit. E rövid ismertetésben csak arra vállalkozom, hogy egy-egy cím kiemelésével felkeltsem a figyelmet a monográfia iránt. Érdekes a feljelenési magatartás elvi vizsgálatán belül a tettes és az ál-